

פרקי אבות

משנה מסכת אבות פרק ד משנה כ"ב

הוא היה אומר הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידע ולהודיע ולהודע שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין הוא הדיין הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון ברוך הוא שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד שהכל שלו ודע שהכל לפי החשבון ואל יבטיחך יצרך שהשאלו בית מנוס לך שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה גודל ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

"איה מקום כבודו של הבחירה?"

נושא הבחירה הוא כל כך מרכזי בחיינו ובאמונתנו, עד שהרמב"ם אומר: "דבר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצוה"¹, הוא "עיקר ויסוד"². כל המצוות, השכר והעונש, מערכות הגאולה, עולם הבא ותחיית המתים, בנויים על היסוד הקרדינלי הזה.

משנתנו מסגנת באמצעות מליצה ספרותית אירונית את האבסורד שבבחירה החופשית. כל מקום שאנו מסתכלים אנו נתקלים בגורמים שלכאורה ממעטים את מרחב הבחירה. ייתכן שמסיבה זו, בדרך כלל, עד דורנו, רבותינו ז"ל העדיפו את הביטוי 'בחירה' ולא 'בחירה חופשית', משום שהיא לכאורה לא נראית כל כך חופשית.

א. מגבלות ה**הסביבה והתורה**: כבר כמה דורות מתווכחים הפסיכולוגים החילוניים בשאלה מה משפיע יותר – הסביבה (משפחה, חברה, חינוך וכדומה) או התורה (נגטיקה, IQ, כישרונות מולדים וכדומה)? ברם שני המחנות מסכימים שאלה, ולא הבחירה, הם המכריעים העיקריים בהחלטותיו ובאופיו של האדם.³ אמנם כל אחד מוכיח בכוח הבחירה, שניתן למשל למד בצבא להתגבר אפילו על האינסטינקט המולד החזק ביותר (יצר הקיום), ובמקום להתחבא ולברוח – להסתער מול כדורי האויב. אך הם טוענים שזאת תוצאה מהחינוך שקיבל החייל.

ב. הפרדוקס בין **ידיעת ה'** לבין בחירת האדם: שאלה זו, שהעסיקה במעט את כל ספרי האמונה שלנו,⁴ מוסיפה מגבלות פילוסופיות לנושא. כיצד נאמר שיש בחירה לאדם אם מעשיו ידועים מראש?

ג. הפרדוקס בין ההשגחה **הפרטית** לבין בחירת האדם: גם אם נבחין בין ידיעה לבין שליטה,⁵ אבינו האוהב שבשמים שרוצה לשמח אותנו, להיטיב לנו וממילא גם לחנך אותנו, לפעמים מתערב ככל הורה ולא מרשה לבן הכסיל לעשות את כל ה'שטיות' שרוצה. הרי עוד מגבלה הנובעת מטובו של הקב"ה.

ד. הפרדוקס בין התכניות שנקבעו מראש והמעורבות האלוקית **הכללית** בניהול ההיסטוריה לבין בחירת האדם: ה' מתערב במהלכים ההיסטוריים הנוגעים לעם ישראל, לאנושות ולעולם כולו. אפילו הרמב"ם המדגיש את מרכזיות הבחירה, המרחיב בנושא בכל הזדמנות,⁶ מודה שקיימים קווים אדומים המנחים את ה'הצגה', כגון נצח ישראל,⁷ המחויבות שיהיו תמיד יהודים בארץ ישראל,⁸ המחויבות שתהיה גאולה⁹ וכדומה. בנימה אקטואלית לעומת 'מכחישי הגאולה', חז"ל הרחיבו על כך והתחייבו שלא תהיה גלות נוספת לאחר חזרתם של 600,000 יהודים לארץ ישראל, וכשארץ ישראל נותנת פרותיה בעין יפה וכדומה.¹⁰ לכאורה מאמרים כאלה ממעטים אף הם את החופש שבבחירתנו. זה לא

משנה אם ה' מביא גואל בזכות אבות, ברית אבות, דמעות רחל אמנו, למען עמו, מאהבה לבן יקיר לו, משום שהגיע הקץ – או כולם ביחד, קושיית זיהוי מרחב הבחירה הולכת ומתעצמת.

ה. מקורות שלכאורה סותרות את בחירת האדם: אם לא די לנו בקושיות הפסיכולוגיות, הפילוסופיות, ההיסטוריות, והרגשיות, רבותינו עומדים על כך שגם מקורותינו 'מסבכים' אותנו בנידון.¹¹ "וכשימצא הפסוק מדברי הנביאים או דבר מדברי רבותינו ז"ל חולק אל עיקר זה, ידרוש ויבקש בעין לבו עד שיבין דברי הנביא או החכם. אם יצאו דבריהם מכוונים בענין המפורש בתורה [=עקרון הבחירה], הרי מה טוב. ואם לאו, יאמר דברי הנביא הזה או דברי החכם זה איני יודע אותם, דברים שבגו הם ואינם על פשוטיהם".¹² הרב קוק רואה את סך השאלות בנדון ומסכם: "שאלת הבחירה היא לעולם היותר כבדה מצד שרשי התורה והסכמת השכל והמוחש".¹³

לענין, בשאלות הנ"ל ניתן להיעזר במשל משחק השח-מט. במשחק זה האדם מחליט להזיז חייל, השני מגיב ומחליט בהתאם, וכך חוזרים חלילה ומתנהלים החיים. המהלכים מראים שיתוף פעולה בין בחירת, בחירת שאר האנשים, יחד עם רצון ה', בבחירה ובניהול המשותף של העולם. אכן קיימים גורמים בנוסף לשליטתי, אך הבחירה בידי. בתור 'אלוף העולם' היודע לחשוב מליאראדי צעדים קדימה, יודע הקב"ה, כשרוצה, להוביל מהלך מועיל מבלי לפגוע בעיקרון הבחירה. מה עוד, הוא אינו יריבנו אלא אדרבה – לטובתנו וביצד' שלנו.¹⁴

בנוסף, משנתנו מציעה לנו מפתח להיחלץ מהמבוכ בשאלת 'איה מקום כבודו' של הבחירה? איננו חיים בחלל. אנו מרוויחים מהדורות הקודמים ומהעולם בהווה, מהטבע ומהסביבה, אז גם הגיוני והוגן שלפעמים אף נפסיד בגללם. בעל כורחך אתה חי ומת וכן הרבה דברים, אך כמו כן בעל כורחך יש לך בחירה ובעל כורחך ייתן דין וחשבון.

אם נחפש לאתר את מקום הבחירה לא נוכל לזהותו במדויק בין ההשפעות שעברו עלינו ושקיבלנו. כשם שאין תשובה מדויקת לשאלה מתי מסתיימות השפעות התורה ומתי מתחילות השפעות הסביבה, כך קשה לזהות מתי מתחילה תורה של הבחירה. אך אם נתמקד בהווה ולא בעבר, בתוכנו, 'בעל כורחנו', אנו יודעים היטב שאי אפשר לשחק 'ראש קטן'. אני יודע היטב שאם אפתח חלון אני יכול לקפוץ ואסבול את התוצאות, או להחליט שלא לקפוץ. כל השאלות הפסיכולוגיות, הפילוסופיות, ההיסטוריות, והרגשיות, וכל הקושיות מהמקורות לא יועילו ולא יכריעו. חז"ל מדגישים לנו במשנתנו שיש דין וחשבון. אמנם ניתן להטות שופט בשר ודם, להאשים את מנת-היתר של שוקולד שאכל הרוצח ההיפראקטיבי, אך כש"הוא הדיין, הוא עד, הוא בעל דין, והוא עתיד לדון [...] שאין לפניו לא עולה, ולא שכחה", רק אני והאלוקים יודעים בהווה באיזה מידה האחריות עליי. אפשר להטיל חלק מהאשמה על אימא, אבא, הגנת, הגורל, או השוקולד, אך האחריות בהווה והתוצאות שבעתיד מוטלות עליי.

כל אחד בשלב זה או אחר ניסה לשקר להורים, למורים ואולי אף לעצמו. ברם "הכל בידי שמיים חוץ מיראת שמיים",¹⁵ "הכל צפוי [ובכל זאת] הרשות נתונה".¹⁶ כל גישה אחרת היא לא יעילה, שקרית וחסרת אחריות, תרתי משמע.¹⁷

הרב ארי שבט

ראש מדרשת ת"ל אורות

¹ רמב"ם הלכות תשובה פ"ה, ה"ה. עין שם בפ"ה ה, א; פ"ח של שמונה פרקים. רמב"ם, אגרת לר' עבדיה הגר, תשובות הרמב"ם, מהד' לפס"א, ח"א עמ' 34.
² הדברים ארוכים וידועים. עיין למשל באריכות אצל B.F. Skinner, Science and Human Behavior, NY, 1965.
³ בנוסף לשאר המקורות שהבאנו במאמר עיין ברמב"ם, מורה נבוכים ח"ג, כ; פירוש המשניות על אבות ג, טו; אמונות ודעות ד, ד; ספר הכוזרי ה, כ; אור ה' ב, ד; ספר העיקרים ד, ג; שו"ת הריב"ש סי' קיח; מהר"ל גבורות ה' פ"ב; ר' בחיי על שמות טו, יח; הפירושים על אבות ג, טו.
⁴ השגות הרמב"ם, הלכות תשובה פ"ה ה"ה, 'כידועת האצטגנינים'.
⁵ בכונה הבאנו דווקא מדבריו כמעט בכל ההערות שבמאמר.
⁶ רמב"ם, אגרת תימן, עמ' קכח, במהדורת רמב"ם לעם, שעם ישראל הוא למעלה מהבחירה.
⁷ רמב"ם, ספר המצוות, עשה קנג.
⁸ רמב"ם, הלכות תשובה פ"ג, ה"ו.
⁹ עיין בהרחבה במאמריי, "לא תהיה גלות נוספת – על מאמרו של הרי"א (הרצוג)", צוהר כא (אדר, תשס"ה) עמ' 111-122; "כדאי שנפסיק לראות את הגלות כאלטרנטיבה", צוהר כד (כסלו, תשס"ו), עמ' 55-66; "על שבת אפרים האפרתיים ומשיח בן יוסף", צוהר כז (כסלו, תשס"ז), עמ' 31-42.

¹¹ עיין באריכות אצל הרב צדוק מלובלין, צדקת הצדיק, ח"ד; ברכות כט, א, "טבא לא הוי גיבא אס לא ברע מעיקרו"; שם מח, א, "בוצינא מקספיה ידיעתי"; חגיגה טו, ב, "טינא היתה בלבם".
¹² עיין לעיל בהערה 2.
¹³ עין איה, ברכות, ח"ב עמ' 355.
¹⁴ שמעתי מהסופר הרב אריה קפלן.
¹⁵ ברכות לב, ג.
¹⁶ אבות ג, יח.
¹⁷ עיין בחובות הלבבות, שער ג, פ"ח.

גדולים שלמים שעושים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים

”וזאת תורת זבח השלמים אשר יקריב לה' ” (ויקרא ז, יא)

בכל הקרבנות האחרים נאמר ”תורת העולה”, ”תורת החטאת” וכדומה, ואילו על שלמים נאמר ”תורת זבח השלמים”. ועוד תוספת יש בפסוקים של השלמים שלא מופיעה בקרבנות האחרים, שכתוב ”אשר יקריב לה' ”. מה פשר התוספות האלו?

בזבח השלמים יש מעלות מיוחדות. במדרש תנחומא נאמר שזבח השלמים עושה שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. קרבן העולה עולה כולו לה', החטאת עולה לה' והכוהנים מקבלים את העור. רק השלמים מתחלקים בין הקדוש ברוך הוא, הכוהנים וישראל – הבעלים.

בעבודת ה' יש שתי בחינות: ”אם כבנים, אם כעבדים”. בחינת עבד זו עבודת ה' מיראה. עבד עושה רק את מה שאדונו מצווה עליו. לעומת זאת בחינת הבנים היא עבודת ה' מאהבה. מטרתו של בן המלך היא לעשות נחת רוח לאביו אפילו בדברים שלא נצטווה עליהם.

מעלת קרבן השלמים היא עבודת ה' בבחינת הבנים. כל הקרבנות האחרים באים מתוך יראה; הם קרבנות חובה, שמטרתם לכפר על החטאים. לעומת זאת קרבן השלמים בא מבחינת האהבה, כל עניינו הוא ”אשר יקריב לה' ”, מתוך הכרת הטוב לקדוש ברוך הוא, ולכן קרבנות השלמים חביבים על הקב”ה יותר מכל הקרבנות האחרים.

הקרבנות האחרים הם בבחינת עבדים ולכן הבעלים לא אוכלים מהקרבן, כי עבד לא אוכל על שולחן המלך. אך השלמים הם בבחינת בנים ובן המלך יכול לאכול על שולחן אביו.

גוי שרוצה להקריב שלמים מקריב אותם כעולה מכיוון שלגויים אין שייכות בבחינת הבנים. הגוי אמנם רוצה ושואף להגיע לה', אבל לא ניתן להגיע לה' בלי להבין את

המהות של עם ישראל. את ריבונו של עולם אי אפשר להכיר מצד עצמיותו אלא מצד התגלותו בעולם, והתגלותו בעולם היא דרך עם ישראל.

כותב הרמב”ם בהלכות מלכים שגוי ששבת חייב מיתה. מאותה סיבה מעלת השלום היא אהבה שבין ישראל לאביהם שבשמים, ובמיוחד מצוי עניין זה בקשר לשבת. ”הפורש סוכת שלום עלינו”. שבת היא דוגמה למצווה מיוחדת, 'אינטימית', בין הקדוש ברוך הוא לעם ישראל ”ביני וביני בני ישראל אות היא לעולם”, והגוי לא שייך לבחינת הבנים.

עבודת ה' בימות החול היא בבחינת עבדים ובשבת אנחנו בבחינת בנים. השבת משכינה שלום בין הקב”ה לישראל כמו קרבן השלמים.

קרבן השלמים חביב על הקדוש ברוך הוא מפני שהוא קרבן תודה, נדבה. היהודי מרגיש שכל מה שה' עושה זה לטובה ומרגיש צורך להודות לו על כך. לכן השלום קשור לשבת כמו שכתוב בתהילים צ”ב: ”מזמור שיר ליום השבת, טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון”. מזמור זה מרמז על העתיד לבוא וגם על יום השבת. העבודה של היהודי בשבת היא להרגיש שטוב להודות לה' ולכן מדרגת השבת היא שלום שעושה שלום בין ישראל לאביהם. גם הברכה שאנו מברכים איש את רעהו היא 'שבת שלום'.

יהי רצון שייבנה בית המקדש במהרה בימינו, ויקום בנו הפסוק: ”וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות”.

**יסמין ברוך ורינה ליבל
סטודנטיות במדרשת ת”ל אורות**

המאור הגדול

ר' חזקיה בר' מנח (חזקוני)
חי במאה ה-13 בצרפת

ליקוט ועריכה:

ברוריה מכמן ועמליה צורן

ר' חזקיה ב”ר מנח קרא לפירוש לתורה בשם 'חזקוני': ”ויקרא שמו בישראל חזקוני למען קוראיו בשמו יזכרנו”. הספר כולל לקט נבחר מן המדרשים ומפירושיהם של חכמים שקדמו לו. הוא נהג למזג בפירושו יסודות מכל זרמי הפרשנות: הלכה ואגדה, פשט ודקדוק, פרשנות מדעית ולקחי מוסר. בהקדמתו הציג את פירושו כהוספות על פירוש רש”י. יש הרואים בו ראשון שעשה את פירוש רש”י על התורה לעניין ללימוד ולעיון, כפי שעשו בעלי התוספות לפירוש רש”י על הש”ס. בפירוש עצמו מוזכרים פעמים רבות גם פרשנים נוספים, כמו רשב”ם ורבי יוסף בכור שור, וכן יש רמזים על שימוש בתרגום אונקלוס, תרגום ירושלמי, מכילתא, ספרא, פרקי דרבי אליעזר, מדרש רבה, מדרש תנחומא, פרקי דרבי אליעזר, ראב”ע ועוד. קשה מאוד להתחקות אחר מקורותיו המדויקים משום שהוא נהג כדבריו בהקדמתו 'לכסות מוצא דברים', אך כנראה שהרוב המכריע של המקורות מהם שאב היו פירושי חכמי צרפת. יחד עם זאת ניתן להניח שחלק מהספרים עליהם ביסס את פירושו, נעלמו מאתנו. המהדורה הראשונה של פירושו הודפסה ב-1549.

מקורות

- גרינברג, מ'. ”פרשני צרפת”, בתוך: גרינברג, מ' (עורך), **פרשנות המקרא היהודית**, מוסד ביאליק, ירושלים תשמ”ג, עמ' 86-85.
- שעועל, ח”ד. ”מבוא”, בתוך: חזקוני: **פירושי התורה לרבינו חזקיה בר' מנח**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ”ד, עמ' 13-5.